

VI.

Tomkova publicistická činnost ve Vídeňském deníku nám jistě poskytuje dost názorný obraz o vztahu mezi Tomkem a Havlíčkem a o střetnutí dvou kontrastních koncepcí české politiky za bachovského Rakouska. Ale publicistika byla jen jedním z projevů Tomkovy provládní aktivity v letech padesátých. Stejně důležitá, ba patrně ještě důležitější byla jeho neveřejná pomoc při prosazování vládní linie v českých zemích, a to zejména v kritickém období let 1850—1851, kdy vláda připravovala zrušení ústavy z roku 1849. V této fázi, během níž byly kus po kuse likvidovány politické výtěžky roku osmačtyřicátého, sloužil Tomek vídeňské vládě jako její pražský zpravodaj, informující ji o náladě mezi obyvatelstvem a zejména inteligencí, o reakcích na různá nepopulární úřední opatření, a zvláště — což je jistě nejpovážlivější skvrna na Tomkově charakteru lidském a také vědeckém —, o chování a politických postojích čelných národních představitelů, především Karla Havlíčka, ale i jiných osobností, například Palackého a univerzitních kolegů Tomkových. Tyto svoje informace podával v soukromých listech, jež zasilal Josefu Jirečkovi do Vídně z Prahy, popřípadě odjinud. Písemný styk mezi Tomkem a Jirečkem trval s různými přestávkami od r. 1848 do r. 1888. Korespondence, uložená dnes v Literárním archívu Památníku národního písemnictví v Praze, obsahuje 165 čísel ze strany Tomkovy a 159 ze strany Jirečkovy. Oba pisatelé uchovávali obdržené listy s pečlivostí historiků. Po Jirečkově smrti (1888) vyžádal si Tomek svoje dopisy zpět; byly mu vítanou a vydatnou oporou při psaní Pamětí, ale současně je Tomek spolu s listy Jirečkovými odkázal budoucím badatelům pro bližší poznání dobového vývoje společenského a kulturního. Zřejmě mu nijak nevadilo — a to je v jistém smyslu imponující rys Tomkův — jak nevýhodný vlastní obraz v této korespondenci (nebo aspoň v některých jejích částech) dává k dispozici budoucnosti. I zde zvítězil v něm vědec, který v nejlepším a nejplodnějším úseku svého života usiloval o věcnou spolehlivost a objektivitu a při všem svém bytostném konzervatismu zachovával úctu k faktům. Přitom by se dalo předpokládat, že nejen doklady o vztahu k Havlíčkovi, ale i důkazy o Tomkových četných ideových metamorfózách po roce 1848 (jež se promítly i do jeho vědeckých prací) sotva mohly být pro něho vítanou připomínkou. Nicméně soubor těchto listů nenese stopy jakýchkoli zásahů a uměle vyvolaných mezer, takže patří — zvlášť pokud jde o léta padesátá — k mimořádně cenným studijním pramenům a slouží tak účelu, který měl Tomek sám na mysli.¹

Hned po svém návratu z Vídně do Prahy samým začátkem dubna 1851 podal Tomek Jirečkovi první zevrubnou „důvěrnou“ zprávu (jak sám s oblibou svoje dopisy označoval) o situaci v pražské národní společnosti a o náladách vůči Vídni. Jde o dopis, na který jsme poukázali jako na východisko Tomkovy stati ve Vídenském deníku z 15. dubna 1851;² ale přesto se jím budeme ještě stručně zabývat, neboť obsahuje několik dalších bodů, pro které zaslouží pozornosti.

Za několik málo dní stačil Tomek, jak sděluje Jirečkovi, promluvit s celou řadou pražských osobností, jejichž výčet se svědomitostí až nápadnou uvádí ve svém dopise. Z těchto setkání však vesměs vanula skepse vůči všemu, co přicházelo z Vídně a co Tomek horlivě zastával. Tak V. K. Klicpera podle Tomkova líčení projevil pochybnost o vážnosti vládních úmyslů, pokud šlo o zřizování českých gymnázií. A dále čteme v Tomkově zevrubné zprávě: „Nejsem ještě tak orientován, jak bych si přál; ale že v celosti mnoho potěšitelného nenalézám, nepřekvapuje mne ani Vás překvapovati nebude. Jak se smýšlí o Vídenském deníku, poznal jsem nejkratším a významným způsobem skrze milého našeho přítele (jehož čistou, ač popudlivou povahu znáte) Erbena. [...] A jakž prý ve Vídni soudí o nás v Praze? Kdybychom prý měli souditi dle Vídenského deníku, musili bychom mysleti, že kdyby nás všechny na lžiče snísti mohli, učinili by to.“ Aby obraz nálady v české společnosti učinil poněkud přijatelnějším pro svoje vídeňské protektory, ujišťuje Tomek v další části dopisu, že „Havlíčková vážnost u samých náčelníků strany národní zde velice poklesla. [...] Jediný Palacký prý jej drží a nic naň nedopustí“. Na Palackého se pak vůbec přesouvá hlavní pozornost Tomkova (což je ostatně patrné i v některých jeho pozdějších dopisech z Prahy). Tomek upozorňuje, že Palacký chtěl Havlíčkovi zajistit (po předpokládaném zastavení Slovana) hmotnou existenci v Praze při vydávání encyklopedického slovníku; to bylo však znemožněno jednak policejní záповědí Havlíčkova pobytu v hlavním městě, jednak překážkami, které se z oficiálních míst kladly do cesty vydávání tohoto slovníku — a které pomáhal za zády Palackého nejhorlivěji vytvářet a navršovat sám Tomek. Je to jasně patrné už z tohoto dopisu, jako vůbec právě v něm poznáváme zřetelně Tomkovu dvojakost ve vztahu k Palackému, který tehdy svému někdejšímu žáku ještě zcela důvěřoval. Jakou úlohu Tomek v té době už hrál, zjistil Palacký až později.

¹ Viz Paměti z mého života, díl první, str. 373, a stať V. Novotného in: V. V. Tomek 1818–1819, str. 23. — Tomek na uvedeném místě Pamětí ohraničuje svoji korespondenci s Jirečkem léty 1849 — 1862; je to jen v zdánlivém nesouladu s širším časovým vymezením této korespondence, jak je uvedeno zde na str. 55. Tomkem uvedená etapa jeho písemného styku s Jirečkem zahrnuje podstatně důležité dopisy obecnější povahy, závažné jako dobový dokument; jinak šlo už jen o příležitostnou korespondenci soukromého rázu.

² Viz pozn. č. 24 ke kapitole V. Tento dopis, datovaný 6. dubna 1851, je z největší části otištěn v Tomkových Pamětech, díl první, str. 368–373.

Také ve svém dalším listu, datovaném v Praze 24. dubna 1851,³ se Tomek hned v úvodu vrací k záležitosti encyklopedického slovníku. Vyzvedá svoji aktivitu v této záležitosti, totiž to, jak se mu daří celou věc mařit; působil například úspěšně na Nebeského, aby jej odvrátil od účasti na slovníku. Současně referuje o svých stycích s Palackým, zejména o jeho zcela odmítavém postoji vůči současnému směru vládní politiky. Opětovně zdůrazňuje svoje rakousky uvědomělé působení v pražských kruzích — tak zejména svoje vystoupení proti všem těm, kdo kritizovali kardinála Schwarzenberga za to, že odmítl příspěvek na pražské Národní divadlo. „Připomínal jsem několika na to nařikajícím“ — píše Tomek — „Havlíčkovy vyzvání proti příspěvkům na kostel karlínský, husitské kusy na divadle českém, v posměch uvádění oděvů a obřadů kněžských; francouzské kusy, špikované cizoložstvím a samovraždami, vše v pěkném a hrdinském obleku, které již dávány byly na divadle českém. Krčili ramenama, však viděti bylo, že by si sami od sebe na to byli nevzpomněli; a myslím, že i jiní vzpomínati na to nebudou, nýbrž všecko strčí na reakcionářství a zatemnilství“. — I v tomto případě, ač věcná souvislost obou záležitostí — Národního divadla a karlínského kostela — byla zcela násilně vykonstruovaná, neopominul tedy Tomek znovu upozornit vládní místa na Havlíčka jako na osobnost, která vlastně stojí v čele veškerého protivládního a proticírkevního odporu v Čechách.

Tento Tomkův dopis posloužil Vídeňskému deníku jako materiál pro jednu z jeho polemických glos, sepisovaných v jeho redakci ex offio proti Slovanu. Byla uveřejněna 7. května 1851, a její druhá polovina je věnována otázce příspěvků na Národní divadlo; opakuje se Tomkova argumentace, pokud jde o kardinála Schwarzenberga, přičemž hlavním záměrem glosy je čelit Havlíčkově poznámce ve Slovanu z 26. dubna, v níž se pranýřoval kardinálův protičeský postoj, maskovaný předstíranými sympatiemi.⁴

S jistým znepokojením sleduje Tomek soustavné oslabování českých i slovanských politických pozic v Rakousku; ale aby na něho nepadl ani stín podezření z nedostatku loajality, přičítá všechnu vinu nikoli absolutistickým vládním tendencím, nýbrž českým národním kruhům. Snadno se lze domyslet, že podstatou jejich „hříchů“ je podle Tomka protivídeňský postoj nejširších lidových vrstev.

„Těž složení říšské rady“ — píše Tomek — „působí zlou krev. Že žádný Slovan není (posud? — neb snad nebude celá říšská rada záležeti z tak malého počtu oudů) jmenován do ní, stěžujete na to i ve Vídeňském de-

³ Tímto dopisem Tomek doprovodil zázilku svého článku, otištěného pak ve Vídeňském deníku 28. dubna 1851.

⁴ Viz Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl III/2, str. 1362—1363. Tento článek navazuje do jisté míry na Havlíčkovu invektivu proti kardinálu Schwarzenbergovi, otištěnou ve Slovanu 23. března 1851 (Karla Havlíčka Borovského Politické spisy, díl III/2, str. 1324—1325).

niku, i velice byste mě zavděčil, kdybyste mi časem svým něco více o tom psal, jestli se ví něco více o vlastních výhledech v této věci. Že zdejší nevidí ani v tom následky svých hříchů, nýbrž vždy jen křivdy národu činěné, samo sebou se rozumí“.

Ale nejpodstatnější část tohoto dopisu se ovšem týká Havlíčka a jeho veřejného působení. Dovídáme se zde, jak neúnavně pracoval Tomek k podvracení Havlíčkova vlivu v Čechách a jak se snažil mobilizovat všechny síly dobové reakce k boji se Slovanem. Tak například popouzel opětovně k většímu zápalu v této věci redaktora úředních Pražských novin V. J. Picka; pobídka bylo zřejmě zapotřebí — Picek, ač protivník Havlíčkův, nejevil mnoho chuti k polemikám a zápasům, ba ani ne k redigování Pražských novin, jehož by se byl tehdy už rád zbavil.⁵ — Partie dopisu, týkající se této záležitosti, navazuje na Tomkovy informace z jeho listu Jirečkovi 6. dubna 1851:

„Předešle psal jsem Vám o rozmluvě mé s Erbenem o Pickovi. Erben s Pickem od té doby mluvil, a pravil mu, že Vy při Vídenském deníku o záповědi jemu s strany Slovana dané nic nevíte. Nevím již jistě, kdo mi o tom pověděl [...], že tomu Picek nehrubě věřiti chtěl: Ano, oni prý to při Vídenském deníku nebudou věděti. Z té příčiny navštívil jsem Picka sám, a přišla ovšem brzy řeč na to, takže nyní tomu věří. Ptal se mě, než jsem já sám o tom začal, proč prý Vídenský deník tak naň sočí? I řekl jsem, že proto se musí Vídenský deník horšiti na Pražské noviny, poněvadž se z posavadního chování jejich proti opozičním časopisům (a jmenovitě Slovanovi) zdálo, jako by Pražské noviny nechtěly žádných nelibostí míti, a tak že vlašností svou zdálo se jako by chtěly všecku nenávisť ze zastávání vlády zanechati právě jen Vídenskému deníku; že ale hlavní příčina nesvornosti, jak doufám, odpadne zdvižením toho onoho nedorozumění s strany Slovana. Jevil velké přání, abyste prý s ním viribus unitis se srovnávali atd. Ostatně jest osobně velmi popudlivý, což se k redaktorovi novin vůbec tuze nehodí. Trochu shovívání nebude však v nynějších okolnostech škoditi. Já jsem jeho co nejvíc napomínal, aby on ze své strany k srovnávání se s Deníkem přispěl odhodlanějším vystupováním“.

Z četných dalších korespondenčních projevů Tomkových stačí uvést už jen několik málo ukázek, demonstrujících jeho tehdejší úlohu v Praze. Tak brzo po vydání tiskového nařízení z 6. července 1851, které znamenalo konec Slovana, podává Tomek Jirečkovi jakousi situační zprávu z Prahy, v níž kreslí takový obraz dobových českých poměrů, jaký zřejmě odpovídal tužbám Thunova ministerstva.

„O Praze a Pražanech není teď právě mnoho co vypravovati“, píše Tomek 17. července 1851. „Radikální akcie patrně klesají [...]. Nové nařízení o tisku přijalo se, jakž lehko sobě pomyslití, za předchůdce brzké záповědi Slovana. Záповěď tato, přijde-li k ní, nevzbudí v Praze žádné

⁵ Viz Tomek, Paměti z mého života, díl první, str. 370.

senzaci; nebo mínění, že Slovan dělá národní straně ostudu, je daleko převládající zde; radikálové neradi o něm mluví a neradi slyší o něm mluvit. Potkal jsem ondy mezi jiným pátera Arnolda, bratra uvězněného,⁶ s kterým dle starší známosti obyčejně se trochu pozastavíme na ulici; kterýž, jsa přece také radikál, hned začal řeč o nastávající záповědi Slovana a těšil se z ní, jakožto potřebné ku přetržení zlého působení jeho na náboženství lidu. Vypravoval mi rozpravu s Havlíčkem za posledního jeho pobytí v Praze, ve které jsem představoval těžké práce pastýře duchovního v utvrzování mravních zásad v lidu, které on Slovanem svým arcimnohem lehčeji podřívá. Havlíček prý mu na to řekl: Je vidět, že jste ještě o padesát let pozadu; Arnold zas jemu, že až on bude mít padesát let, bude teprv litovati toho, v čem si nyní libuje. — Venku arcim, kde se Slovan čte, a sice větším dílem od lidí sprostších a hloupějších než Pražané, bude se arcim záповěď taková považovati za vyvrácení posledního sloupu vlastnictví a osvěty. Tam však je takového vyvrácení den ode dne pilnější potřeba; nebo demoralizace nižších tříd ve městech jím velice se rozmáhá, jakž aspoň duchovní venkovští velmi nařikají. — Vídenský deník se chváli; nevím, jak pilně se odbírá; i pan Jonák onehdy vyslovil mi zalíbení své z něho, co Votka přestal býti redaktorem. Víc než se při tak mnohých útocích na náboženství očekávati dalo, zajímá nynější milostivé léto lid pražský. Při odpoledních kázáních bývají plně kostely; a co sám pozoruji, je dojem kázání těchto veliký“.

Není jistě pochyby o tom, že toto líčení dobové pražské atmosféry je tendenční. Ale nelze také vyloučit, že se v něm přece odráží něco z dobové reality: například obavy z projevu skutečného osobního mínění, a ovšem i nechuť veřejně se znát k Havlíčkovi — zvláště před známým exponentem vídeňské vlády. A tu pak ovšem má Tomek pravdu, ukazuje-li — byť s okázalým despektem⁷ — na „sprostší a hloupější“, tj. lidové čtenářstvo jako na Havlíčkovu oporu, a jestliže upozorňuje, že nepříznivou reakci na záповěď Slovana je možné očekávat především z těchto vrstev. Antidemokratismus V. V. Tomka, který sám vzešel z rodiny drobného živnostníka, jeví se zde v obzvláště nesympatické podobě, stejně jako jeho snaha vydávat Havlíčkovu působení za zdroj domnělého mravního úpadku lidu — úpadku, který Tomek doporučuje léčit intenzívním působením katolicismu.

I když také řada dalších Tomkových listů Jirečkovi z let padesátých

⁶ Kněz Jan Arnold, uváděný v souvislosti s vypuknutím svatodušních bouří v Praze (sloužil právě předtím hojně navštívenou mši u sochy sv. Václava na Koňském trhu, dnešním Václavském náměstí), nebyl — ač Tomek ho tak označuje — radikál; naopak vypuknutí bouří odsuzoval a od revolucionářů se distancoval. K radikálům patřil jeho bratr Emanuel Arnold (1800–1869), člen Repealu, vězněný za svoji protivládní činnost. — Je ovšem třeba poznamenat, že termínu „radikál“ často používali v době bachovské reakce konzervativci k označení všech odpůrců, respektive kritiků vlády.

⁷ Adjektiva „sprostý“ je ovšem užito v dobovém smyslu a znamená tedy totéž co „prostý“.

obsahuje množství zajímavého materiálu pro studium českých poměrů v bachovském období, ponecháváme je už stranou. Z hlediska našeho tématu tyto listy už jen potvrzují a rozmnožují doklady o Tomkově dobové pozici politické a společenské. Připomeňme jen zběžně některé jejich náměty. Tak 9. srpna 1851, tedy několik dní před zastavením Slovana, informuje Tomek Jirečka o Havlíčkově úmyslu najmout si statek a věnovat se hospodářské činnosti. 11. ledna 1852 cítí nutnost vyslovit se loajálně k události, která plně potvrdila správnost tehdejších politických prognóz a obav Havlíčkových — a naivitu politického optimismu Tomkova: bylo to dlouho připravované zrušení ústavy z března 1849. Tomek se ovšem tváří, jako by se nic nestalo, a proti mínění všeho českého obyvatelstva — s výjimkou krajních konzervativců — bere toto opatření v úslušnou ochranu. — V řadě listů z let 1851 — 1852 zabývá se pak záležitostmi Muzea a Matice české a informuje o tom, jak čelí Palackého plánu encyklopedického slovníku a jak podvrací pozice Palackého v muzejním výboru. A nakonec v několika listech referuje o Ignáci Janu Hanušovi a o tom, nakolik je ideologicky spolehlivý jako vysokoškolský učitel. Pod zdánlivou objektivitou pronikají v těchto listech víc a víc tóny přímé a v tehdejších poměrech těžké a nebezpečné obžaloby. Je přitom pozoruhodné, že Tomek viní Hanuše ne tak z „hegeliánství“, z něhož byl Hanuš obviňován ve Vídni, ale především z laxnosti náboženské.⁸ Když pak byl Hanuš zbaven své funkce profesora filozofie na pražské univerzitě, vyličil Tomek s hlubokým nesouhlasem pobouření, které tento perzekuční zásah vídeňské vlády vyvolal v české veřejnosti, a vznesl nová obvinění proti Hanušovi.

To bylo už v době, kdy Havlíček pobýval nuceně v Brixenu, kdy definitivně zkomíral Vídeňský deník a kdy bylo zřejmé, že vídeňská vláda nebrala vážně žádný ze svých slibů slovanským národům v Rakousku a že tedy celý směr konzervativně nacionální a vídeňsky loajální politiky, hlásaný v Čechách především Tomkem, pomáhal jen likvidaci rakouské ústavnosti. Ale ani otevřený nástup absolutismu nepřinesl Tomkovi žádné poučení — nebo to aspoň oddaný ctitel Thunův pečlivě tajil. V celé jeho korespondenci ani v projevech uveřejněných — a to v době bezprostředně následující i pozdější — nenajdeme slovo autokritiky pro vlastní politickou krátkozrakost; tím méně zde ovšem najdeme výraz uznání pro Havlíčka a pro jeho politická stanoviska i osobní statečnost v bachovské éře. Havlíčkovy deportace se Tomek ve své korespondenci s Jirečkem dotkl jen zcela letmo jako záležitosti běžné a bezvýznamné — i když zároveň bezděčně přiznává, že veřejnost ji pokládá za jednu z nejvíce deprimujících dobových událostí.

„Převraty ve Francouzích, odstěhování Havlíčka [...], nové patenty císařské a což tak posledního času se přihodilo hlučnějšího, jsou věci,

⁸ Například v dopise Jirečkovi 10. února 1852.

které obecenstvo pražské tuším tak jako vídeňské více přivedly k mlčení nežli ku přetřásání“, psal Tomek Jirečkovi 11. ledna 1852.

Tomkova lhostejná reakce na Havlíčkovu deportaci byla ostatně jen ozvěnou názorů Jirečkových, hraničících s cynismem. „Co jste říkali vypovězení Havlíčkovu?“, píše Jireček z Vídně Tomkovi 19. prosince 1851. — „Zde lidé navykli mlčet od některé doby — vím ale, že je to nemile stihlo. Mé mínění víte. Po té demonstraci v kutnohorské protě nebylo možné, aby déle zůstal v Čechách. Snad pod konzervativními horami tyrolskými přijde na jiné myšlenky. To samé se stalo redaktorovi Urchristentum Kučerovi —, nemají si tedy nic co vyčítati“.⁹

Antipatii vůči Havlíčkovi a současně — pokud jde o tuto záležitost — i obdivuhodně vytrvalou solidaritu s vídeňským režimem projevil pak Tomek zřetelně také ve svých Pamětech. Kapitulu o událostech z roku 1851 psal — jak sám uvádí¹⁰ — roku 1894. Odstup bezmála půl století nic nezměnil na jeho názorech. Takto vzpomíná na někdejšího přítele a na jeho definitivní zneškodnění:

„Toho času nemile se dotkl kruhů vlasteneckých smutný osud Havlíčkův. Následkem zostřeného obmezení svobody tisku nařízením dne 6. července 1851 přinucen byl po dvakrátém napomenutí úředním vydáváním Slovana zanechati. Byl však nicméně také pro zavinění tiskem obžalován. Porota kutnohorská ze shovívavosti neodůvodněné prohlásila jej za nevinného. Ale již počali političtí úředové při zmáhajícím se směru absolutistickém užívatí libovolného prostředku tak zvaného internování. Havlíček krátce potom byl tajnou policií zatčen a odvezen k nucenému přebývání do Brixenu v Tyrolu“. To jsou Tomkova poslední slova o Havlíčkovi.

Bylo by se snad možno domnívat, že Tomek v těchto řádcích pouze interpretuje svoje smýšlení z doby, o které píše. Ale taková domněnka byla by zřejmě mylná. Celými Paměti proniká duch a stanovisko autora, který stojí na konci života, přehlíží vykonané dílo i národní osudy — a bilancuje. Ostatně nebylo pro Tomka nic snazšího, než se v devadesátých letech distancovat od někdejších stanovisek, aniž tím jakkoli musela utrpět objektivita historického podání. Ale ani náznak takové tendence — aspoň pokud jde o vztahy k Havlíčkovi — zde nenacházíme. Šlo zřejmě o vztahy, stanoviska a názory zafixované pevně až do konce Tomkova života.

⁹ Antonín Kutschera, kazatel německokatolické církve ve Štýrském Hradci, vydavatel časopisu Urchristentum, byl pro politicky nevyhovující zaměření svého listu konfinován v St. Pölten a po třech letech se mohl vystěhovat do Ameriky. „Jeho činnost nerušila vládu daleko tak jako Havlíčkova“, píše Karel Kazbunda v článku Rakouská vláda a konfinování Karla Havlíčka (Český časopis historický, roč. 30, 1924, str. 518).

¹⁰ Paměti z mého života, díl první, úvod.

